

THEOLOGIA PRACTICA

Tőkés István

Kolozsvár

A „Miatyánk” és az „Apostoli Hitvallás” fordítási kérdései

Mindkét szövegezés egyaránt fontos az egyéni kegyesség gyakorlásában éppúgy, mint a gyülekezeti közösség használatában. A vizsgálódás azért időszerű, mert az 1998. évi új Agendáskönyv: *A Magyar Református Egyház istentiszteleti rendtartása*¹ a hagyományostól többé-kevésbé eltérő fordítást tartalmaz s ez mindmáig sok egyháztagot zavar mind imaéletében, mind pedig hite megvallásában.

I.

Az Úr Jézus imádságát egyházi köznyelvünkben „Miatyánknak” nevezzük. Első mondata az Ágendában így hangzik: „Mi Atyánk, aki a mennyekben vagy.” Már csak formailag is elkerülhetetlen a kérdés: az új szövegezés miért különbözik a templomok padjain található hivatalos Biblia Károli olvasatától: „Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben.”

Az Ágendáskönyv változata érdemi újítást jelent mind nyelvészeti, mind tartalmi vonatkozásban. Nem arra helyezi a hangsúlyt, hogy a Mi Atyánk valóban személyesen létező Atya-Isten, hanem arra, hogy ő a „mennyekben” van. Károlinál a hangsúly nem a lokális jellegű „mennyekben” határozóra esik, hanem a személyes, „mennyei Atyára”. Az imádkozó azért fordul hozzá, mert tudja róla, hogy ő igazán „van”, létezik, akit meg lehet és meg kell szólítani, aki meghallgat és válaszol kérdéseinkre. Nem azért keresi bizalommal, mert a „mennyekben” van, hanem azért, mert a gyermek és az Atya bizonyosságát hordozza szívében.

A Károli fordítás nyelvileg sem tehető kérdéssé. Az Atya, „aki a mennyekben van” (Ágenda), végeredményben sokféleképp behelyettesíthető. Nehézség nélkül mondhatnánk: Mi Atyánk „aki örökkévaló vagy”, „aki mindenható vagy”, „aki jóságos vagy”, „aki uraknak Ura vagy”, sőt, Jézus szavaival: „aki mennynek és földnek Ura vagy”. A sokféle jelzőt változtathatjuk, illetve el is hagyhatjuk, de a „ki vagy” igei szerkezet változhatatlan és mellőzhetetlen.

Elgondolkoztató, hogy új fordításaink közül (az 1975-ös kiadást is ideértve) csaknem mindenik (Czeglédy, Kecskeméthy, Ravasz stb.) Károlit követi. A külföldiek szintén ehhez a közösséghez tartoznak.

Hogy mennyire a *vagyok* ígérete kell helyezni a hangsúlyt, a Szentírás egész szóállománya erre figyelmeztet. Legjellegzetesebb példa a 2Móz 3,13–14: *Mózes pedig monda Istennek: Ímé én elmegyek Izráel fiaihoz, és azt mondom nékik: A ti atyáitok Istene küldött engem tihozzátok; ha azt mondják nekem: mi a neve? mit mondják nékik? És monda Isten Mózesnek:*

¹ Összeállította a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinatának Liturgiai Bizottsága D. Dr. Csiha Kálmán püspök elnöke alatt. Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinatának kiadása, Kolozsvár 1998.

VAGYOK AKI VAGYOK. És monda: Így szólj az Izráel fiaiboz: A VAGYOK küldött engem tibozzátok. Nem az a döntő, hogy a „Vagyok” hol található és milyen tulajdonságokkal rendelkezik, hanem az, hogy ő van, létezik, mint imádságban megszólítható „Mi Atyánk”.

Az „amint” (Ágenda) és a „mint” (Károli) új szóhasználat különbözőségét csak Budai Gergely támogatja. Más fordítóink a „mint”-nél maradnak. Nincs szó lényegbevágó eltéréstől, de a többség magatartása itt sem hagyható figyelmen kívül. A Károli szerinti „mint a mennyben” kifejezésnek az az értelme, hogy „egyezeit” fejez ki a „mennyei” és a „földi” között, miközben az „amint” vonatkozó-határozó szócska csupán „valamely kiegészítő megjegyzés” bevezetésére szolgál.² Az egyik ugyan nem zárja ki a másikat, de a „mint” mégis tisztábban juttatja szóhoz a görög eredetit. Ez az értelmezés a ὡς (újgörögben ὅπως) adverbium tekintetében is megfelelőbb. Ha azonban a magyar nyelvészek netalán másképp tudnának érvelni, úgy fölösleges az „amint” megkérdőjelezése.

Mélyrehatóbban különbözik a helyzet az „a mi mindennapi kenyérünk” (Károli) és a határozó nélküli „mindennapi kenyérünk” között (Ágenda). Ezt nem szabad – mindenestre nem lenne szabad – csupán nyelvi problémának tekinteni. Az „a” határozó és a „mi” birtokos jelző nyomósítja, hogy nem valakinek a kenyérért való könyörgése hangzik el, hanem kimondottan „a” miénk, akik Jézus Krisztus iránti engedelmisségen imádkozunk. Félreérthetetlenül érvényesülnie kell a személyes jellegnek.

Érdemileg ugyanaz vonatkozik „a mi vétkeink” (Károli) és a „vétkeink” (Ágenda) közötti különbözősége is. Lehetetlen érintetlenül hagyni ezt a különbözőséget. Az Ágenda fordítása hibátlannak tekinthető az irodalmi nyelv viszonylatában, de itt többről van szó. A birtokos jelző mintegy kényszeríti az imádkozót, hogy ne másoknak – valakiknek – a vétkeire figyeljen, hanem a sajátjára és a vele együtt imádkozókéra. Ezzel nincs kizárva sem a bűn, sem a bűnbocsánat egyetemes jellege. Mindössze a hitből fakadó személyesség nyeri el a maga krisztusi mélységét és komolyságát.

Kiélezettebb a különbözőség a vers (6,12) második felénél. Itt – úgymond – a Károli szövegét tartják tiszteletben nemcsak magyar nyelvű fordítóink valamennyien – kivéve ismét Budait –, hanem például az ökumenikus Biblié francia kiadása és az újgörög fordítás is: „miképpen mi is megbocsátunk azoknak, akik ellenünk vétkeztek”, eltérően „az ellenünk vétkezőknek” szövegétől (Ágenda).

Tárgyilagosság végett megjegyzendő, hogy jelen esetben a külföldi fordítások többsége az Ágenda szövege mellett tanúskodik, akárcsak az Újszövetség kritikai alapszövege (!) és a Vulgata latinja is, nem beszélve arról, hogy az Ágenda változata honosított meg mindennapi köznyelvünkben is. El kell tehát ismernünk, hogy jelen összefüggésben az Ágenda hitelesebb, ezért indokoltabb a hozzá való ragaszkodás, jóllehet szerintünk beszédesebb és hermeneutikailag sem föltétlenül elejtendő a hagyományos és a hivatalosan használatban levő Biblia fordítása sem.

A 13. versnél érthetetlen és indokolatlan a „minket” személyes névmás elhagyása a „szabadíts meg *minket* a gonosztól” mondatrészben. Itt az eredeti görög idióma éppúgy Károlit igazolja, mint – hangsúlyozottabban – a Vulgata és a testvéryelvek.

A „kísértet” (Károli) és „kísértés” (Ágenda) vitatható és valóban vitatott teológiai téma, de anyanyelvű fordítóink – kivéve Kecskeméthy – annyira a meghonosodott

² Ld. amint I. szócikk in: *Magyar Értelmező Szótár*. Szerk. Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszki Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest 1972, 40.

„kísértés” mellett döntenek, hogy megvalósíthatatlannak tűnik a Károli melletti állásfoglalás. A „kísértet” a köznyelvben kétségbevonhatatlanul más tartalmi jelentésű, mint atyáinknál volt a 16. században.

Végül az imádságzáró és a kritikai szövegből, valamint a Vulgatából is hiányzó, illetve csak a lábjegyzeti „apparátusban” található doxológiát kell szemügyre venni.

Jelentéktelennek látszik, de sem nyelvileg, sem tartalmilag nem fogadható el az „és” kötőszó elhagyása a „hatalom” („és a hatalom” Károlinál) előtt. Kérdezheti bárki: miért szükséges egyáltalán betűt pazarolni egy semmis jelentőségű kötőszó használatára. Végeredményben nincs különbség a Károli szóhasználata és az Ágendáé között. Valóban elfogadhatóbbnak tűnik az „és” nélküli fordítás: „Mert tied az ország, a hatalom és a dicsőség.” (Ágenda) Az Úr Jézus tanítványai és szövegfogalmazói hasonlóan elhaghatták volna az „és” kötőszót, behelyettesítve a nyelvtani „vesszővel”. Azonban ők hangsúlyozottan az imádkozók szívébe akarták helyezni, hogy egyenértékű és jelentőségű a doxológia háromtagú vallástételében *az* ország, *a* hatalom és *a* dicsőség. Próbáljuk meg önmagunkban hangosan ismételni a szóban forgó doxológiát! Nyomban rádöbbenünk a különbözőségekre. Az „és” kötőszó hangsúlyt hordozó szerepét pusztán nyelvileg is tapasztaljuk. A határozott névelő *az* ország *és* *a* hatalom *és* *a* dicsőség erőt és hitbeli szárnyalást von maga után. Gondoljunk a prófétai üzenetre: „Én vagyok az Úr, ez a nevem, *és* dicsőségemet másnak nem adom.” (Ézs 42,8)

Bizonyos, hogy a felsorolt észrevételek együttesen se gyöngítik az imádkozók hitbeli magatartását. Azonban e kérdések léteznek és vizsgálatuk megtermékenyíti az imádkozásban való elmélyülésünket.

II.

Az Apostoli Hitvallás összefüggésében hasonló fordítási szempontok adódnak, mint a Miatyánknál. Mindössze azt a nyelvi különbözőséget kell szem előtt tartani, hogy miközben az Úr Jézus imádságánál a „kojnē” görög volt a meghatározó, a Hitvallásnál az átörökölt klasszikus latin az irányadó.

Az első probléma a Credo első és második részének összekapcsolódása dolgában jelentkezik. Nincs szó lényegbevágó tartalmi kérdésről, hanem mindössze az áthagyományozott szöveg formai megváltoztatásáról.

A gyülekezeti hangos együttmondásnál hozzászoktunk ahhoz, hogy az Atya Istentől szóló első részt a „Hiszek” vallástétellel kapcsoljuk a krisztológiai második részhez. A módosított fordításban a „hiszek” helyén az „és” kötőszó áll. Tehát a „Hiszek Jézus Krisztusban” helyett egyszerűen az „*és* Jézus Krisztusban” kifejezést használjuk.

A nyelvi tekintet vitán felülően az Ágendát igazolja: „Credo in Deum... et in Jesum Christum”, azaz „Hiszek Istenben... *és* Jézus Krisztusban”. Ez a szó szerinti átültetés kifogástalan, de nyomban felvetődik a kérdés: miért nem érvényesül a szószerintiség következetesen Isten nevénel is? Miért használja az Ágenda – egyébként helyesen – az „egy-” bővítményt, holott a latin szövegben csak a „Deum” található: „Credo *in Deum*” – „Hiszek Istenben”, az „egy” határozó nélkül. Ezt a megoldást választja egyébként az angol *The Book of Confession*³ kiadvány is: I believe in God the Father. Következésképpen a szószerintiség grammatikai szempontja *nem indokolja a „Hiszek” helyetti „és” használatát.*

³ Presbyterian Church (USA); 1967, 7.

Ha pedig eltekintünk a szó szerinti fordítás kötöttségétől, úgy a teológiai-tartalmi megfontolás mintegy kötelezően a „Hiszek” hagyományos szóhasználatát helyezi előtérbe – sokak öröme és megnyugtatója. Ez a magyar nyelvű „credo” nemcsak a Hitvallás első és második részének megfelelőbb összekötését biztosítja – ünnepélyes liturgiai eleganciával –, hanem egyszersmind erőteljesebben juttatja szóhoz, hogy a „Hiszek Jézus Krisztusban” éppoly hitvalló bizonyosságot hordoz, mint a kezdő „Hiszek – egy – Istenben.” Az újító „és” alapján akár a „szentháromság” is kérdésessé tehető. Javasoljuk, hogy a Zsinat ragaszkodjék az atyák örökségéhez mind a nyelvi, mind a tartalmi hitelesség végett.

A kétszeres „hiszek” szellemében „*az ő* egyszülött Fia” (Ágenda) helyett vissza kell térni az „*Isten* egyszülött Fia” szövegezéshez. Ugyanis a magyar nyelvben – a latintól eltérően – „*az ő*” birtokos jelző úgy is értelmezhető, hogy az „egyszülött Fiú” nem Istenhez kapcsolódik, hanem Jézus Krisztushoz; azaz „hiszek Jézus Krisztusban, az ő (= Krisztus) egyszülött Fiában, a mi Urunkban”. Ez a hitetlennek tűnő félreértés képtelenségnek tűnik, de nyelvtanilag lehetséges. Mindezt kizárja a hagyományos szövegezés szerinti „*Isten* egyszülött Fia”.

A következő lépésnél a „fogantatni, születni, szenvedni” stb. igéknél fölmerül a befejezett (Ágenda), illetve befejezetlen múlt (tradicionális fogalmazás) használatának a problémája. A befejezett múlt azt jelenti, hogy egykor – pl. 2000 évvel ezelőtt – történt valami, aminek nincs folytatása. Jézus egykor „fogantatott, született, szenvedett, meghalt, eltemették, feltámadott, felment a mennybe”, s ezzel befejeződött, lezáródott – nyelvtanilag – a történet. Ezzel szemben a félmúlt használata: „születék, szenvedé, megfeszítették, meghala, feltámadá” stb. a múltban való történet elbeszélő folytonosságát érzékelteti. A Jézussal való történet nincs lezárva. Az állandó jelenben is végbe-mehet a hitvallók tanúságtétele szerint. Ki van zárva egy befejezett múltú elbeszélés, amit elvégezhetnének akár a Júdások, akár a Pilátusok és mások. Azonban csak a hitvallók ajkán hangozhat el a szívből fakadó félmúltas szóhasználat.

Bizonyos, hogy jelenkori irodalmi nyelvünknel kihalóban van a félmúlt használata, de ezt csak sajnálni lehet az egyházi hitvallás gyakorlásánál. Méltó, hogy gondoljunk a Példabeszédek üzenetére, mely szerint „ezüst tálcára” helyezendő „az aranyalma”.

Tudomásul kell vennünk, hogy a harmadik részben az „egyházra” vonatkozó hitvallás szó szerinti szövege nem olvasható sem a korábbi, sem az új fordításban. A „credo ... sanctum ecclesiam catholicam” magyarul azt jelenti: „hiszem ... a szent katolikus (egyetemes, közönséges) egyházat.” Ebben a hiteles szövegezésben nem található sem az „*egy*” egyház, sem az „*anyaszentegyház*”, sem a „*keresztyén*” egyház. És mégis elfogadható – tartalmilag – mind a régi, mind az új átültetés. Ezt fölösleges indokolni akár nyelvi, akár teológiai vonatkozásban! Úgy tűnik, hogy jelen összefüggésben megfelelőbb az Ágenda szövegezése, de a „keresztyén” bővítmény elhagyásával: *Hiszem az egyetemes Anyaszentegyházat.* A „keresztyén” jelző a Hitvallás egészére vonatkozik.

Utolsó kérdésünk a *bűnbocsánattal* és a *test feltámadásával* kapcsolatban adódik.

Az Ágendában előírt „*bűnök bocsánata és a test feltámadása*” lényegesen különbözik a „*bűneink bocsánatától*” és a „*testünk feltámadásától*”. Az előbbi kettőt bárki mondhatja, de az utóbbi kettőt csak a keresztyén hitvallók. A „bűnök megvallása” (Ágenda) éppoly általánosságban hangzik, mint a „test feltámadása”. Nyelviileg mindkét tekintet indokolható, de teológiailag csak a hagyományos szövegezésnek van helye az Úr Krisztus Anyaszentegyházában. Ha nem a Krisztus megbocsátásához tartozó saját bűneimet vallom meg, akkor aligha lehet szó igazi hitvallásról. Ha pedig nem a magunk testének,

illetve saját testemnek a feltámadásáról teszek bizonyosságot, úgy csak fölöttébb kétes értékűen viszonyulok az apostoli hitvalláshoz. Mindkét összefüggésben fölösleges a részletekbe merülni. A *bűnök bocsánatáról* a mohamedánok vagy a sintoisták éppúgy beszélhetnek, mint a keresztyén-keresztény ágazatok szélsőségei – akár tagadó, akár elfogadó jelleggel –, de „*a bűneink bocsánatát*” csak a megváltó és a bűnöket megbocsátó Krisztus tanítványai vallhatják. Ugyanígy bárki beszélhet akár az állatok feltámadásáról is, de a saját „testünk feltámadásával” járó „lelki testünkről” (1Kor 15,7) csak a mi saját hitvallásunkban lehet szó.

Mind a „Miatyánk” imádkozására, mind az „Apostoli Hitvallásra” vonatkozik a Második Helvét Hitvallás „előjárójának” záró mondata: Akik Isten beszédéből jobbakat tanítanak, azt „nagy hálaadással” kell elfogadni – de csakis akkor, ha valóban jobbakat tanítanak.

Übersetzungsprobleme des „Vaterunsers” und des „Apostolischen Glaubensbekenntnisses”

Die textliche Formulierung des „Vaterunsers” und des „Apostolischen Glaubensbekenntnisses” ist sowohl in dem individuellen Glaubensleben als auch bei der gemeinsamen Benützung in der Gemeinde sehr wichtig. Die Überprüfung dieser Übersetzungen ist deswegen aktuell geworden, denn das neue Gottesdienstordnungsbuch (1998), *Gottesdienstordnung der Ungarischen Reformierten Kirche* enthält eine von der traditionellen mehr oder weniger abweichende Übersetzung, die einige Gemeindeglieder im Beten und beim Glaubensbekenntnis stören könnte.